

АГРАРЕН УНИВЕРСИТЕТ – ПЛОВДИВ
ФАКУЛТЕТ ПО ИКОНОМИКА
КАТЕДРА ИКОНОМИКА

НАДИРЕ ЛОКУ

**ОЦЕНКА НА БИЗНЕС СРЕДАТА ЗА РАЗВИТИЕ НА
АГРАРНИЯ СЕКТОР В РЕПУБЛИКА КОСОВО**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен **ДОКТОР**
по област на висше образование **3.0 Социални, стопански и правни**
науки, професионално направление 3.8. Икономика,
докторска програма **Икономика и управление (селско стопанство)**

Научен ръководител:
Доц. д-р Ваня Манолова

Пловдив, 2019 г.

Дисертационният труд е структуриран в увод, три глави и заключение и препоръки с общ обем 201 страници. Използвани са 142 литературни източници. Представени са 23 таблици и 52 фигури.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на катедрен съвет на катедра „Икономика“, Аграрен университет – Пловдив, с Протокол № 202 / 05.06.2019 г.

Специализираното научно жури е назначено от Ректора на Аграрен университет – Пловдив със Заповед № РД-16-665/01.07.2019 г. в състав:

Рецензии:

Проф. д-р Иван Димитров Пенев

Проф. д-р Сретен Софроний Миладиноски

Становища:

Проф. д-р Юсуф Тефик Фейза

Доц. д-р Юлия Владимирова Джабарова

Доц. д-р. Надежда Георгиева Благоева

Защитата на дисертацията ще се състои на 12.09.2019 г. от 13:00 часа в залата на Центъра за Дистанционно обучение на Аграрен университет – Пловдив.

Материалите по процедурата са достъпни в библиотеката на Аграрен университет – Пловдив.

СЪДЪРЖАНИЕ

СПИСЪК НА ТАБЛИЦИТЕ.....	2
СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ.....	3
СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА.....	5
УВОД.....	8

ПЪРВА ГЛАВА

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА БИЗНЕС СРЕДАТА ЗА РАЗВИТИЕ НА АГРАРНИЯ СЕКТОР

11

I.1. Значение на земеделието за икономиката.....	12
I.2. Същност и съдържание на бизнес средата.....	16
I.3. Основни характеристики на външната бизнес среда.....	19
I.3.1. свени фактори (макросреда)	20
I.3.2. Преки фактори (микросреда)	25
I.4. Особености на бизнес средата в аграрния сектор.....	29
I.5. Методика за изследване на бизнес средата на аграрния сектор.....	41

ВТОРА ГЛАВА

ИЗСЛЕДВАНЕ И АНАЛИЗ НА БИЗНЕС СРЕДАТА ЗА РАЗВИТИЕ НА АГРАРНИЯ СЕКТОР В КОСОВО.....

48

II.1. акроикономически основи на бизнес средата в Косово.....	48
II.1.1. Политическа среда.....	48
II.1.2. Икономическа среда.....	53
II.1.3. Финансова среда.....	59
II.2. ализ на бизнес средата в аграрния сектор.....	61
II.2.1. .1. Основни сектори в селското стопанство.....	61
II.2.2. .2. Сектор растениевъдство.....	64
II.2.3. .3. Сектор животновъдство.....	74
II.3. арна политика и подкрепа за сектора.....	85
II.3.1. .1. Мерки в селскостопанската политика.....	86
II.3.2. .2. Структурни мерки и мерки за развитие на селските райони.....	87

II.3.3. 3. Общи мерки, свързани със селското стопанство.....	88
II.3.4. Бюджетна подкрепа за селското стопанство.....	90

II.3.5. Финансова подкрепа на селското стопанство.....	92
II.3.6. .6. Застраховки и риск мениджмънт в селското стопанство	96
II.4. Резултати от анкетно проучване на бизнес средата в Косово.....	99
II.5. SWOT анализ.....	122

ТРЕТА ГЛАВА

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА АДАПТИРАНЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТРУКТУРИ КЪМ БИЗНЕС СРЕДАТА И НЕЙНОТО ПОДОБРЯВАНЕ.....

III.1. реодоляване на финансовите пречки за развитие.....	148
III.2. Борба със сивата икономика.....	150
III.3. имизиране на фискалната политика.....	153
III.4. Законови пречки.....	154
III.5. Институционална среда.....	155
III.6. Демографска политика.....	157
III.7. Инфраструктура.....	159
III.8. Други мерки.....	160

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....

ПРЕПОРЪКИ.....

БИБЛИОГРАФИЯ

Приложение Анкетна карта.....

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност на темата

Актуалността на настоящото изследване се корени в изключителната важност на бизнес средата за просперитета на земеделието и свързаните с него отрасли и невъзможността на Косово да реализира своя потенциал в областта на аграрното производство. Проблемите, които се разглеждат и търсенето на решения в теоретичен, методологичен и практически план правят изследването не само актуално, но и необходимо.

Основна изследователска теза на настоящото изследване е, че благоприятната бизнес средата и стабилността и предвидимостта на външната макро среда влияят позитивно върху аграрния сектор и създават предпоставки за бъдещото му развитие.

Цел на дисертационния труд: да се проучат, идентифицират, анализират и оценят характеристиките и основните аспекти на агро бизнес средата в Косово, въз основа на което да се набележат възможности за нейното подобряване, позволяващи разгръщане потенциала на сектора и свързаните с него отрасли и дейности.

Задачи на изследването:

- Проучване на теоретичните аспекти за изследване на бизнес средата;
- Изясняване особеностите на бизнес средата в аграрния сектор;
- Избор на методичен подход и инструментариум за набиране, обработка и анализ на информация;
- Анализ на условията и факторите на бизнес средата в аграрния сектор;
- Идентифициране на възможностите за развитие на аграрния сектор;
- Идентифициране на предизвикателствата, възпиращи развитието на аграрния сектор;
- Разработване на препоръки за преодоляване на предизвикателствата и създаване на предпоставки за формиране на по-стабилна бизнес среда.

Предмет на изследването: е външната макро и микро среда, в които функционира аграрния сектор в РКосово.

Обект на изследването: са факторите на макро и микро средата за развитие на аграрния сектор.

Методи на изследване: Основният методичен подход, приложен в изследването е абстрактно-логичният. Използват се аналитични методи, синтез, индукция и

дедукция. В дисертацията намират приложение също: сравнителен, монографски, анкетен и статистически методи на изследване. Методът на съпоставянето се прилага при теоретичния анализ на литературните източници, както и при търсенето на производствени и институционални аналози на агро бизнес средата в Косово и България.

Източници на информация: Информацията, на която се базира изследването, е от централизирани източници (Евростат, ФАО, FADN, Kosovo-Agency-of-Statistics, и др.) и от децентрализирани източници (интервюта и анкетно проучване).

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Първа глава: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА БИЗНЕС СРЕДАТА ЗА РАЗВИТИЕ НА АГРАРИЯ СЕКТОР

Първа глава се основава на проучване на същността и съдържанието бизнес средата. Дискутират се основни нейни характеристики и тяхното влияние върху организациите. Разглеждат се особеностите на бизнес средата в земеделието. Предлага се методика за изследване на бизнес средата на аграрния сектор в Косово.

I.1. Значение на земеделието за икономиката

Селското стопанство традиционно играе важна роля в икономиката на Косово. Приносът на селскостопанския сектор към БВП и заетостта е сходен с този в страните от региона, но по-висок, отколкото в страните-членки на ОИСР и ЕС. През годините обаче приносът на земеделието намалява.

В селските райони на Косово живее около 62% от населението. Аграрният сектор е основен източник на доходи и 26% от работната сила е заета в селското стопанство, което потвърждава значението на сектора за заетостта. Земеделието осигурява социална сигурност за голям брой бедни и възрастни хора. Повече от 50% от селскостопанското производство се консумира от домакинството, като храната остава с висок дял от общите разходи на домакинствата (42%).

I.2. Същност и съдържание на бизнес средата

Всяка бизнес структура представлява отворена система по отношение на многобройните вътрешни и външни фактори. Бизнесът ползва ресурси от заобикалящата среда, за да произведе желаните стоки и услуги и ги доставя обратно на външната среда, за да ги реализира. В специализираната икономическа литература се

разглеждат няколко различни равнища на факторите на средата. Някои от факторите се впитат в бизнеса, а други му влияят външно. Външните фактори обикновено имат национални, регионални и международни измерения. Тези фактори влияят върху успеха и развитието на бизнеса по два начина като предлагат потенциални възможности или съдържат потенциални заплахи. Всъщност тези фактори на средата предлагат възможности или опасности за цялата бизнес общност. Всяка бизнес организация следва да се ангажира максимално с това да изучи, осъзнае и предвиди наличните възможности и вариантите за справяне с рисковете, произтичащи от бизнес средата, ако желае да се развива и да се конкурира успешно с другите участници на пазара.

Стопанските организации функционират в условията на заобикалящата ги външна среда, с която те са в непрекъснат контакт. Степента на развитие на организацията зависи в значителна степен от начина, по който тя взаимодейства с външната среда. Бизнес, който остава пасивен към промените в околната среда, не може да се развива успешно в перспектива. Промените в околната среда могат да са предизвестие за заплахи или да открият нови възможности за стопанската организация. Един успешен бизнес трябва да идентифицира, оцени и да отговори по подходящ начин на различните възможности и заплахи на средата.

Под термина бизнес среда се разбират всички външни фактори, които оказват влияние върху дейността на организациите. Според изследователите Бари М. Ричман (Barry M. Richman, 1972) и Мелвин Копен (Melvyn Copen, 1972) „средата се състои от фактори, които са изцяло или частично външни и извън контрола на отделните предприятия и тяхното ръководство. Тези фактори по същество са „дадености“, с които фирмите и техният мениджмънт трябва да се съобразяват, като тези „дадености“ са различни в отделните страни и често тези различия са значителни”.

Според Кейт Дейвис (Keith Davis, 1975) „Бизнес средата се състои от всички условия, събития и въздействия, които заобикалят бизнеса и му влияят“. Байорд О. Уилър (Bayord O. Wheeler, 1968) дефинира бизнес средата като „свкупност от всички фактори извън фирмата, които влияят на организацията и операциите ѝ“. Артур М. Уеймър (Arthur M. Weimer, 1974) обяснява така: „Бизнес средата включва климатът или една серия условия – икономически, социални, политически или институционални, в които се развива този бизнес“.

Важни характеристики на бизнес средата са нейната динамика, сложност, многообразие и либералност (Ward et al., 1995; Mintzberg, 1979; Harris, 2004; Dess and

Beard, 1984). Споменатите понятия са ключови по отношение вземането на стратегически решения за бъдещото развитие на организацията (Lawless and Finch, 1989).

Judge и Douglas, 1998 са установили, че предприятията, които са в състояние да управляват ефективно външната и вътрешната си среда чрез ефикасни стратегии, могат да постигнат отлични финансови и нефинансови резултати. Krajewski и Ritzman, 1996 включват като аспекти на средата състоянието на икономиката, научния напредък, наличието на ресурси, силните и слаби страни на доставчиците и купувачите и социалните измерения. Бизнес средата може да се представи чрез две основни групи фактори: външни и вътрешни за организацията фактори.

I.3 Основни характеристики на външната бизнес среда

Факторите на външната среда обикновено се групират в две групи: фактори с пряко въздействие и фактори с косвено въздействие.

Косвените фактори са факторите на макросредата. Те всекидневно въздействат върху предприятието, макар това въздействие да е по-слабо забележимо, защото обикновено те се променят постепенно (Иванов и др., 2001; Дончев и др., 1995). Те не подлежат на избор от предприятието.

Преките фактори са факторите на микросредата. Те влияят ежедневно и пряко върху дейността на предприятието. Според изследователите с най-голяма значимост са три групи фактори с директно въздействие: потребители, доставчици и конкуренти. За разлика от косвените фактори, те подлежат на избор от страна на предприятието.

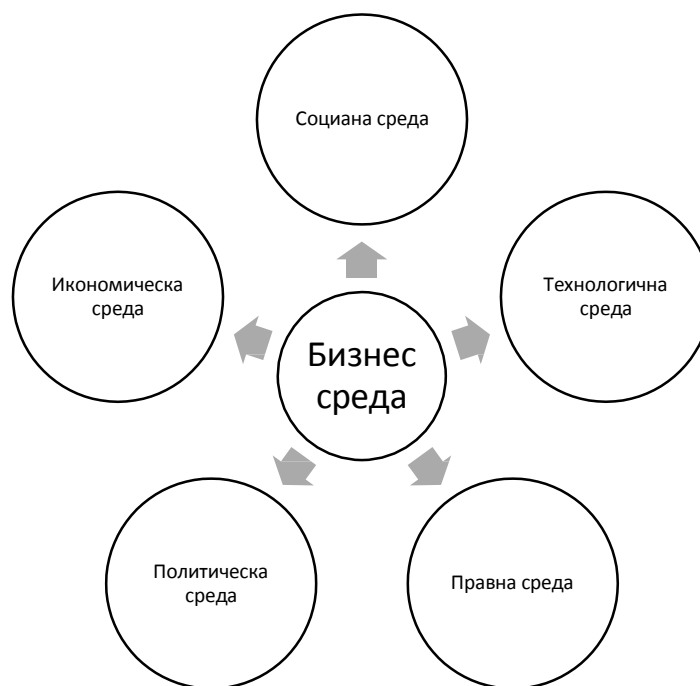
I.3.1. Косвени фактори (макросреда)

Обикновено косвените фактори на макросредата се представят в четири групи: политико-правни, икономически, социални и технологични (фигура 1).

Политико-правните фактори включват разнообразните аспекти на политическата и правна среда, в която функционира организацията. Проявлението на *политическите фактори* е чрез дейността на институциите и политическите субекти – парламент, правителство, президент, партии, синдикати и др. Представа за тези фактори ни дава стабилността на политическата система, рейтингът на основните политически институции, рейтингът на страната според оценка на международни институции и др. Политическата среда включва политическите условия като обща стабилност и мир в страната и специфични нагласи, които представителите на правителството имат към бизнеса. Значението на политическите условия за успеха на бизнеса е огромно.

Стабилните политически условия и предвидимата бизнес среда са предпочитани от икономическите субекти.

Фигура 1 Измерения на бизнес средата

Източник: [Accessed 01/02/2019, <http://www.ncert.nic.in/ncerts/l/lebs103.pdf>]

Правните фактори включват законовата и нормативна уредба, регулираща дейността на бизнеса. Тя има вътрешен аспект и международен, защото бизнесът оперира на местния и на външните пазари. Бизнес законодателството следва да защитава фирмите от нелоялна конкуренция, потребителите от некоректни производители и обществените интереси. Необходимо е да се отчитат и възможностите на заинтересовани групи да влияят върху партии, правителство, парламент, а следователно и върху законодателството. В този смисъл средата може да е *подходяща* или *неподходяща* за функционирането на организацията. Задължително е организацията и нейното ръководство да познават законовите и нормативни актове и да следят за промените в тях. Това ще им помогне да предвиждат вероятни бъдещи изменения, които биха повлияли върху стопанската дейност и да предвидят възможни реакции.

Икономически фактори: Икономическата среда се определя от основни макроикономически показатели като: брутен вътрешен продукт, лихвените проценти,

темповете на инфлация, промените в располагаемия доход на хората, борсовите индекси и стойността на националната валута и други. Лихвените проценти определят търсенето на финансови услуги от бизнеса. Например: повишаването на располагаемия доход на населението, дължащо се на увеличаване на brutния вътрешен продукт на дадена страна е предпоставка за нарастващо търсене на продукти. Високите темпове на инфлация обикновено водят до ограничения за бизнес предприятия, тъй като те увеличават разходите за бизнеса, като например закупуването на суровини или машини и изплащането на заплати на работещите.

Социални фактори: Бизнес организациите са социална система в центъра на която стоят хората. Те са част от по-широка социална система, представена от обществото като цяло. Ясно е, че трябва да има взаимна връзка между бизнеса и това по-голямо общество. Бизнесът трябва да се приспособява към социалната и културна среда. Бизнес практиките и техниката на управление на организацията трябва да се справят със социалните и културни нагласи на хората. Социална среда включва социални помощи, обичаи и традиции, ценности, социални тенденции, очаквания на обществото от бизнеса и т.н. Традициите са трайни и влияят върху социалните практики. Социалните тенденции представят различни възможности и заплахи за бизнес предприятия. Всяко общество развива своя собствена „култура“, която формира модели на поведение на членовете вътре в тази общност и извън нея.

Социалната среда в значителна степен зависи и от демографски фактори като населението и неговия размер, плътност, разпространение и други. Тази информация е много важна за планиране и развитие, както и за формулиране на закони, свързани с обществото и бизнеса. Гъстотата на населението, степента на жизнен стандарт, степента на образование и професионална структура и пр. оказват силно влияние върху вида бизнес, който предприемачите могат да предприемат. Населението е източник на трудови ресурси и от тази гледна точка е ключов фактор за оцеляването и растежа на съответния бизнес. Демографският профил е важен и от гледна точка на търсенето на съответните продукти, макар транспортът да помага много за доставка на стоките в други райони с потенциални потребители.

Технологични фактори: Те включват сили, свързани с научни подобрения и иновации, които осигуряват нови начини за производство на стоки и услуги и нови методи и техники за управление на бизнеса и възможностите на стопанските единици да ги прилагат. Технологиите имат разнообразно въздействие върху стопанските организации: осигуряват по-ефективното използване на ресурсите, замяната им с по-

евтини, въвеждане на иновативни решения и подходи в производството, организацията, управлението и др. Създават се принципно нови технологии, но се усъвършенстват и отделни аспекти на производството, експлоатационните характеристики, дизайна, опаковките, дистрибуцията на стоките и пр. Подобряването на селскостопанската техника и развитието на аграрната наука дават възможност за отглеждане на нови сортове растения и нови породи животни, разработване на нови технологии, подобряване на мелиоративните съоръжения и нарастване на капиталовложенията в селското стопанство. Технологичните нововъведения задълбочават специализацията, повишават производителността на труда, увеличават икономическата ефективност и се превръщат в ускорител на научно-техническия прогрес. В съвременното общество научно-техническият прогрес се развива с бурни темпове, води до драстични промени в живота на хората и се превръща в ключов фактор за конкурентоспособността на стопанските организации.

Можем да обобщим, че макросредата предоставя възможности пред организациите, но също и заплахи и ограничения, които трябва внимателно да се проучват, тъй като могат да имат решаващо значение върху нейната дейност.

1.3.2. Преки фактори (микросреда)

Микросредата включва всички компоненти, които взаимодействат пряко с организацията в рамките на дейността ѝ като най-важни от тях са: потребителите, доставчиците и конкурентите.

Влиянието на *потребителите* е многоаспектно. Първо: търсенето е определящо за стопанската дейност по отношение на количеството, качеството, цената, времето и начина на доставка и т.н. Второ: от това доколко предлагането удовлетворява търсенето на клиентите зависи решението за покупка на дадена стока, а следователно и приходите на организацията. Трето: организацията и потребителите взаимно си влияят. Стопанските субекти не само задоволяват търсенето на определени пазари, но и създават нови потребности и нови пазари.

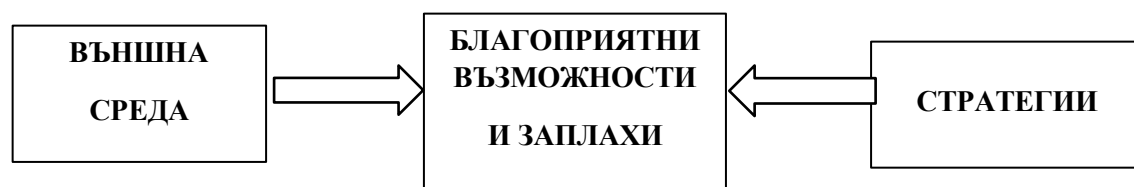
Доставчиците са втората конкурентна сила на микросредата и включват всички лица и организации, които осигуряват ресурси, необходими за осъществяване на стопанската дейност и могат да бъдат различни видове: доставчици на капиталови ресурси; доставчици на трудови ресурси и доставчици на информационни ресурси.

Конкурентите са предприятия, ползващи същите или сходни ресурси и предлагащи сходни стоки и услуги с тези на организацията. Вследствие на това те ограничават достъпа на организацията до потребителите и до доставчиците.

Предприятието трябва постоянно да се сравнява и съобразява с конкурентите по отношение на продуктите и услугите, цените, каналите и начините на разпространение и доставка, промоционални техники и пр.

Микросредата също предоставя възможности, но и заплахи и ограничения, които формират целия списък от заплахи, ограничения и възможности, с които организациите трябва да се съобразяват и към които следва да се приспособяват, тъй като не могат да им влияят. Анализът на макро и микро факторите на външната среда позволява тя да бъде диагностицирана по отношение на нейната динамика, сложност и неопределеност и на тази база да бъде разработна стратегията на предприятието (фигура 2).

Фигура 2 Връзка между външната среда и стратегиите на предприятието

Динамиката на външната среда зависи от скоростта и периодичността, с която се променят основните външни фактори, влияещи върху работата на организацията. По отношение на динамиката средата може да бъде определена като стабилна, когато факторите не се променят или се променят слабо и нестабилна, когато факторите непрекъснато се променят.

Сложност на външната среда зависи от броя на влияещите върху дейността на организацията външни фактори. Тя се определя от вида и мащаба на стопанската дейност, отрасъла, интердисциплинарността на знанията, необходими за производството на стоките и услугите и други. По този показател средата също може да бъде определена в две крайни състояния – проста, когато факторите са малко на брой и със сравнително еднопосочно въздействие и сложна, когато факторите са много на брой и с разнопосочно въздействие.

Между динамиката и сложността на външната среда съществуват взаимовръзки, които определят друга характеристика на средата, известна като **неопределеност**. Възможността или невъзможността средата да бъде прогнозирана и моделирана зависи от степента на нейната неопределеност.

В тази връзка обикновено средата се диагностицира в четири степени (състояния):

Първо: външна среда с **ниска неопределеност** - при наличие на малък брой сходни и с постоянно въздействие външни фактори или с бавно променящи се параметри.

Второ: външна среда с **умерена неопределеност** - при наличие на голям брой сходни помежду си и с постоянно въздействие външни фактори или с бавно променящи се параметри.

Трето: външна среда със **значително висока неопределеност** - малък брой сходни по характеристики и въздействие външни фактори, но променящи често и разнопосочно характеристиките и въздействията си.

Четвърто: външна среда с **висока неопределеност** - голям брой разнородни по характеристики и въздействие външни фактори, с чести, непредсказуеми и разнопосочни промени в характеристиките и въздействията си.

Изучаването на факторите на обкръжаващата среда е задължително и от ключово значение за ефективното функциониране и управление на всяка стопанска единица и сектор на икономиката. Проучването може да има различни акценти, обхват и степен на задълбоченост в зависимост от поставените цели, конкретните обстоятелства и капацитета на изследователите.

I.4. Особенности на бизнес средата

Бизнес средата в аграрния сектор притежава съществени особености, свързани със спецификата на производството, преплитането на икономическия с биологическия производствен процес, използването на биологични средства за производство и земята като основно и незаменимо средство за производство в земеделието. Природният фактор в селското стопанство играе ключова роля. На практика производственият процес е немислим без участието на природния фактор – почвеният тип, качеството на почвата, силата и посоката на ветровете, слънцето и неговата интензивност и продължителност са определящи за производството на селскостопански продукти, което е основна същностна разлика, с другите отрасли на икономиката. Определяща е и ролята му по отношение на резултатите от производствено стопанската дейност.

За разлика от другите отрасли, селското стопанство се намира под прякото и непрекъснатото въздействие на *факторите на природната среда* – климат, почви, релеф, водни ресурси и други. Сложното единство и взаимозависимост между биологичния и икономическия възпроизводствен процес поставя своя значим отпечатък

върху бизнес средата в аграрния сектор и изисква от изследователите да проучват темата (Славова, 2015).

Приридо-климатичните условия са основен и решаващ фактор на външната среда за земеделското производство. Дори и всички други фактори на външната среда да са подходящи, ако природният фактор е неподходящ за дадено земеделско производство, то не би могло да бъде реализирано. Биологичните процеси са подвластни на природни и биологични закони и трудно се поддават на човешка намеса и регулиране. Приридо-климатичните характеристики могат да се променят с голяма динамика, което изисква бързи и адекватни действия за привеждане на стопанските единици в равновесие. Следва да се подчертае, че природните фактори намират отражение и върху характера на прилаганите технологии и до голяма степен предопределят производствено-икономическите резултати и ефективността на производството, като в едни случаи могат да възнаградят производителя, а в други да го ошетят (Ангелова, В., 1999; Тенев, 2014). В своята съвкупност природната среда определя възможностите и ограниченията за отглеждането на растенията и животните, за развитието на аграрния сектор в отделни райони и страни като формира насоката на специализация и структурата на производството.

Природните фактори включват три основни елемента: климат, почви и хидрогеографски условия. *Климатичната характеристика* се основава на: средните месечни температури и годишната температурна сума, силата и продължителността на слънчевото греење, минималните и максималните температури, средномесечните и годишната сума на валежите, честотата и продължителността на засушаванията, посоката и силата на преобладаващите ветрове, дължината на безмразния период, средните дати на най-ранните и най-късни слани и мразове и други подобни показатели. Тези фактори на природната среда са определящи по отношение на видовете производства и дейности, които организацията може да осъществи.

Вторият важен елемент на природната среда е почвата. Тя е естествената среда за развитието на земеделските култури и различията в почвеното плодородие оказват силно влияние върху получените резултати. Това влияние се проявява в две основни направления: върху продуктивността на културите и върху разходите за тяхното отглеждане. Почвеното разнообразие и качествените характеристики на поземлените ресурси определят способността на земята да осигурява необходимите хранителни вещества, влага, въздух и други естествени условия за развитието на растенията. Тази способност се измерва и оценява чрез получените производствени резултати.

Третият елемент на природната среда са хидрогеографските условия. Имат се предвид водните източници в района, техният дебит или обем и възможностите за тяхното използване. Особено внимание трябва да се обърне на наличието на язовири и микроязовири, състоянието и капацитета на напоителните канали, наличието и дебитът на сондажните кладенци, възможностите за прилагане на съвременни технологии за напояване. Недостатъчните валежи и продължителните засушавания, характерни за летния сезон превръщат напояването на земеделските култури в решаващ фактор за равнището на средните добиви и качеството на произведената продукция. В някои сектори на селското стопанство като зеленчукопроизводството и производството на плодове получаването на качествена продукция без напояване е немислимо.

Обобщената оценка на природо-климатичните условия показва доколко подходящи са тези условия за конкретното производство (отрасъл, дейност), с която възнамеряваме да се заемем.

Спецификата на земеделския производствен процес поражда някои особености на средата, свързани с труда и трудовите ресурси в отрасъла. Първо: *несъвпадение на работния и производствения процеси*. Производственият процес продължава и след приключване на работните операции поради наличие на специфични биологични и технологични цикли, в резултат на което се получава неравномерна заетост и сезонност на земеделския труд. Второ: пространствено приложение на труда, необходима е мобилност на трудовите ресурси, за да се осъществят необходимите трудови операции и дейности. Трето: *относително ниска степен на техническа въоръженост* и висок дял на ръчния труд, макар технологичният напредък да променя тази традиционна представа за земеделския труд. В някои подсектори на селското стопанство като зърнопроизводството е постигната пълна механизация на производствените процеси. Четвърто: *по-слаба специализация* и комплексен характер на труда. На работещите в земеделието се налага да извършват всички дейности и операции в стопанството и квалификацията им като правило е универсална и по-ниска от другите отрасли. Пето: *влияние на природния фактор*. Тази особеност води до ограничения, свързани със степента на използване на трудовите ресурси, с условията на труд и неговата привлекателност (работа под открито небе). Шесто: *по-слабо развита инфраструктура*, водеща до по-неблагоприятни условия на живот, *по-слабо развита социална среда*, т.е. социалните проблеми на трудовите ресурси в селските райони са по-остри.

Външната среда в аграрния сектор се състои от:

- Разнообразни, взаимосвързани и взаимозависими фактори. Промените в един фактор предизвикват изменения и в други фактори, което характеризира средата като сложна.
- Динамиката на заобикалящата среда често протича с висока скорост
- Заради природо-климатичните и биологични компоненти на средата тя се характеризира с висок риск и неопределеност (бури, градушки, мразове, суши, болести, неприятели и други).

Следователно външната среда в аграрния сектор се определя като сложна, динамична и с по-висока степен на риск от много други сектори на икономиката.

I. 5. Методика за изследване на бизнес средата на аграрния сектор

Анализът на политико-правната, икономическа, социална и технологична среда е най-разпространеният аналитичен инструмент за изучаване на външната бизнес среда. Счита се, че за пръв път в труда си *Scanning the business environment (Studies of the modern corporation)* от 1967 г. Francis J. Aguilar разглежда икономическите, технологичните, политическите и социалните фактори на външната среда като влияещи върху дейността на стопанските единици. PEST анализът се утвърждава като универсален методичен подход за изучаване на външната макро среда в икономиката. Анализът може да бъде по-прост или по-сложен в зависимост от това доколко е готов изследователят да задълбочи проучването. Методът позволява да се очертае общата картина (рамката), в която работи бизнеса и факторите, с които е длъжен за се съобразява, но на които не може да оказва влияние. Методът позволява да се формулират възможностите, заплахите и ограниченията пред бизнеса. Ефективният PEST анализ помага да не се предприемат действия, които най-вероятно няма да доведат до успех, поради фактори, които са извън нашия контрол. В тази връзка PEST анализът се прилага съвместно с анализ на силните, слабите страни, възможностите и заплахите, (SWOT анализ).

SWOT анализът е също наложил се в икономиката инструмент, подход за анализ, оценка, планиране и управление дейността на стопанските организации, разработен в края на 60-те години на 20 век от американския икономист Алберт Хъмфри. Наименованието му произхожда от първите букви на термините: „strengths“ (силни страни), „weaknesses“ (слаби страни), „opportunities“ (възможности) и „threats“ (заплахи) на английски език. Крайната цел на анализа е разработване на стратегии и избор на най-подходящата за управление на комбинацията от вътрешни и външни фактори за реализиране на стратегическите цели на бизнеса.

Дисертацията прилага и други методи, осигуряващи комплексен подход на изследването. При набиране и анализ на информацията са включени ретроспективен анализ, метода на интервюто и анкетния метод.

Използвани са данни от официални източници на информация, като структурите на Световната банка, ПРООН, Косовската фондация на Отворено общество, ЕС, департаменти на чужди държави, имащи присъствие в Косово, вътрешни механизми като Данъчна администрация на Косово (АТК), Централна банка на Косово (ВQК), Министерство на търговията и индустрията на Косово (МТИ), както и всички изследователски центрове, които работят на територията на Косово.

Втора глава: ИЗСЛЕДВАНЕ И АНАЛИЗ НА БИЗНЕС СРЕДАТА ЗА РАЗВИТИЕ НА АГРАРНИЯ СЕКТОР В КОСОВО

II.1. Макроикономически основи на бизнес средата в Косово

II.1.1. Политическа среда

След обявяването на независимостта през 2008 г. Косово стана член на СБ, МВФ, ЕБР, а също подписа Споразумение за стабилизиране и асоцииране (ССА), което дава възможност на косовските фирми да търгуват със страните от ЕС. Косово е потенциален кандидат за членство в ЕС процес, който бе ускорен с подписването на Споразумението за асоцииране. Настоящото правителство беше гласувано на 9 септември 2017 г.

Преди разпадането на Югославия Косово беше автономна провинция в рамките на Република Сърбия, но притежаваща почти всички права като другите републики в Югославия. Според преброяването, проведено през 1991 г., около 80% от жителите на Косово се определят като етнически албанци. През 1989 г. Белград премахна автономията на Косово и установи репресивен полицейски и военен режим в региона. Косовските албанци бяха изгонени от държавните служби. През 90-те години на миналия век Косово бе управлявано директно от Белград, като местната сръбска общност играеше значителна роля в осъществяването на управлението на Сърбия над Косово. Конфликтът бе прекратен чрез военната интервенция на НАТО през пролетта на 1999 г. След края на войната през юни 1999 г. в Косово бе създадена международна администрация чрез Резолюция 1244 на Съвета за сигурност на ООН, която управляваше територията до началото на 2008 г. Мисията на ООН за временно

управление на Косово (UNMIK, ЮНМИК) осъществяваше гражданската власт в Косово, а присъствието на НАТО в Косово (Силите на Косово или KFOR, КФОР) бе отговорно за сигурността на страната. Мисията създаде временна конституционна рамка за самоуправление през 2001 г. и организира първите демократични избори в Косово на 17 ноември 2001 г. Тя представлява Косово в международен план. Междуетническите сблъсъци през март 2004 г. между косовските албанци и косовските сърби предизвикаха безпокойство в международната общност, че неуспешните опити да се уреди окончателният статут на Косово ще доведат до още по-голяма несигурност и нестабилност.

Според косовската конституция страната и нейните конституционни органи (президент, правителство, сили за сигурност, полиция и т.н.) отговарят за сигурността, правосъдието и правоприлагането и са задължени да си сътрудничат с международните органи и да действат в съответствие с приетите международни задължения.

Структурите на публичната администрация все още са недостатъчни, остават силно политизирани и липсва отчетност. През септември 2016 г. беше приет план за действие за модернизиране на администрацията, включващ нова система на заплащане на държавните служители, информационна система за управление на човешките ресурси, електронни системи и други инструменти, целящи подобряване на услугите за гражданите.

Корупцията е преобладаващ проблем в много области на политическия и административен живот на Косово. Разпоредбите, относно корупцията в наказателния кодекс и в наказателно-процесуалния кодекс, следват европейските стандарти. Известен напредък бе постигнат благодарение на създаването на мултидисциплинарен екип за разследване и въвеждането на механизъм за проследяване на корупцията.

Повече от 6000 граждански организации (неправителствени организации) са активни в Косово, особено по отношение на общинската политика, корупцията и екологичните проблеми. Намесата в дейността на НПО, включително суспендирането, е често срещан проблем и няма процедура за обжалване на неоправдана намеса. Уличните протести са средство за оказване на натиск върху правителството.

Необходимо е ефективно гарантиране на правата на лицата, принадлежащи към малцинствата, включително ромите и ашкалите и на разселените лица, за гарантиране на равнопоставеността на половете, за създаване на интегрирана система за закрила на детето и за насърчаване на защитата на културното наследство. Косово има известна степен на подготовка в областта на свободата на изразяване и в тази област не се отчита

напредък. Свободата на изразяване е залегнала в конституцията, а Косово се ползва от плуралистична и жива медийна среда. Въпреки това заплахите и атаките срещу журналисти продължават. Парламентът не се ангажира сериозно за намиране на решение за устойчиво финансиране на обществените радио и телевизионен оператори, оставяйки ги уязвими за политически натиск. (BTI Project, 2019)

II.1.2. Икономическа среда

Косовската икономика бележи постоянен ръст над средното ниво за западните Балкани в периода след глобалната финансова криза, макар и тръгнала от ниска база. БВП на глава от населението нарасна от 1 088 щатски долара през 2000 г. на 3 877 долара през 2017 г. Въпреки това утрояване на дохода на глава от населението през последните 17 години, Косово остава третата най-бедна страна в Европа.

Предварителните данни показват, че икономическият растеж се е увеличил до 4% от БВП през 2016 г., което е над средния годишен ръст от 3% през последните пет години (таблица 1).

През последното десетилетие икономиката нарасна стабилно. Както се вижда от Фигура 3 и Фигура 4, растежът на БВП е средно 3.4% за периода 2012—2016 г., воден от потреблението и инвестициите, които до голяма степен се финансират от парични преводи и помощи. Производственият капацитет на Косово нараства, но е ограничен, концентриран и неконкурентоспособен. Секторът на селското стопанство и услугите е голям, производството е малко и малко се търгува. В резултат на това потребностите се задоволяват основно от вноса. Нетният износ като цяло намалява растежа, с изключение на 2012 и 2013 г., когато вносът намалява повече от износа.

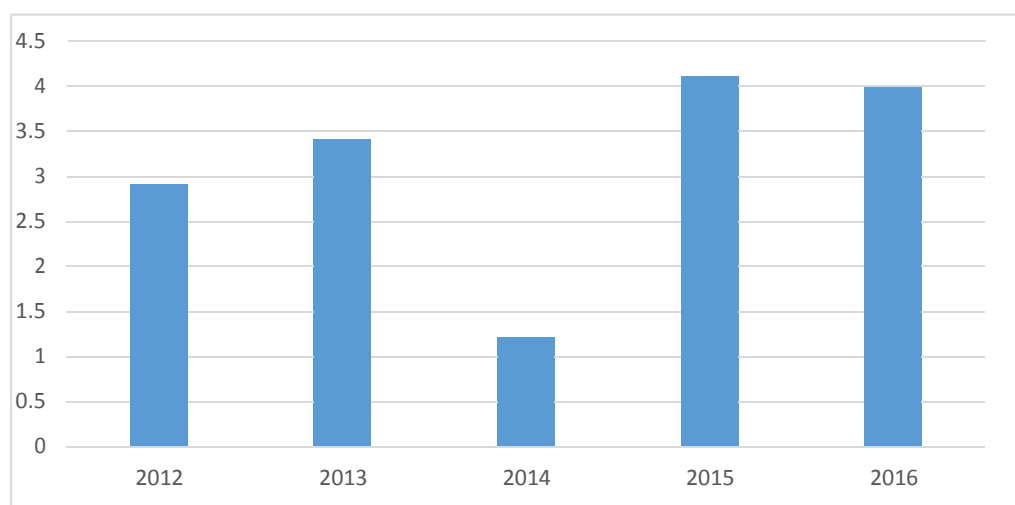
Икономическият растеж през 2016 г. беше подкрепен от увеличеното вътрешно търсене, докато нетният износ имаше отрицателно въздействие върху темповете на икономически растеж. През 2016 г. се наблюдава увеличение на инвестициите от 9,1%, както и нарастване на потреблението от 3,0%, което допринесе за реалния икономически раст в страната. Съгласно производствения подход, икономическият растеж през 2016 г. се дължеше главно на увеличената добавена активност в селското стопанство, търговията и финансовата дейност. Докато реалното намаление е следствие от бизнеса с недвижими имоти, преработващата промишленост и публичната администрация.

Таблица 1 Макроикономически показатели в Косово

Икономически показатели	Мярка	2013	2014	2015	2016
БВП	\$ М	7072.1	7386.9	6440.5	6649.9
БВП ръст	%	3.4	1.2	4.1	4
Инфлация, потребителски цени	%	1.762	0.425	-0.539	0.3
Безработица	%	30	35	32	27
Преки чужди инвестиции	% от БВП	5.3	2.7	5.3	3.6
Ръст на износа	%	-1.6	6.3	1.9	2.4
Ръст на вноса	%	-3.0	8.6	3.8	5.2
Баланс по текущата сметка	\$ М	-241.2	-501.5	-546.9	- 605.0
Публичен дълг	% от БВП	16.2	16.7	18.9	19.9
Външен дълг	\$ М	2220.8	2242.3	2158.2	2152.3
Общо обслужване на дълга	\$ М	147.6	152.6	160.7	158.1
Данъчни приходи	% от БВП	17.2	19	21.4	22.5
Правителствено потребление	% от БВП	16.2	16.4	15.4	14.8
Разходи за обществено образование	% от БВП	1.5	1.6	3	4
Разходи за обществено здравеопазване	% от БВП	1.1	1.2	1.4	1.4
Разходи за научна и развойна дейност	% от БВП	0.1	0.1	0.1	0.2
Военни разходи	% от БВП	0.7	0.7	0.8	-

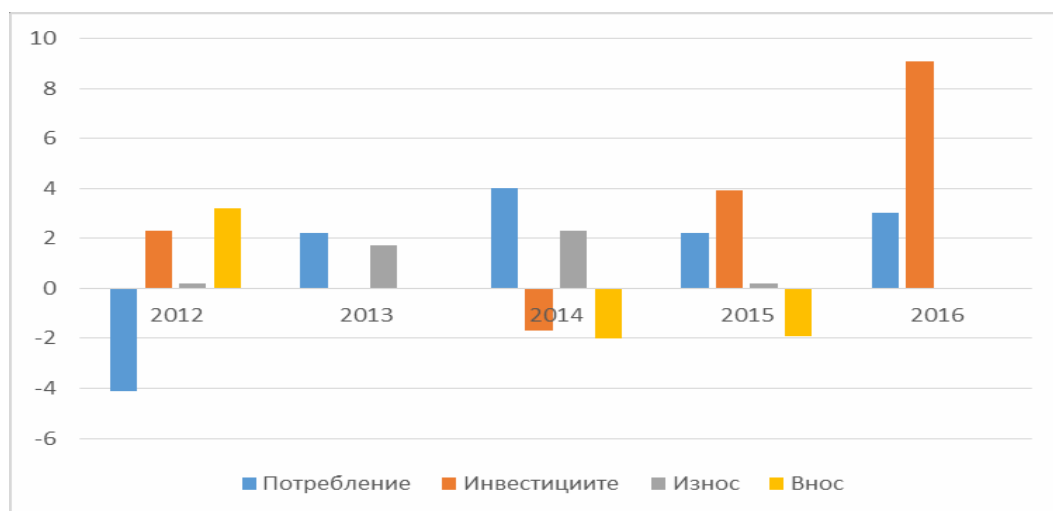
Изт.: (as of October 2017): The World Bank, World Development Indicators | International Monetary Fund (IMF), World Economic Outlook | Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Military Expenditure Database.

Фигура 3 Ръст на реалния БВП 2012—2016 г. (%)

Източник: Statistics Agency of Kosovo

Фигура 4 Източници на растеж по компоненти на съвкупното търсене (%)

Източник: Statistics Agency of Kosovo

Икономиката на Косово е малка, дори на регионално равнище, а перспективата за дългосрочно развитие ще зависи в голяма степен от развитието на потенциала за износ. Необходимо е Косово да използва активите, с които разполага за по-висок и устойчив растеж: значителен по обем физически и човешки капитал, голяма част от които бездейства, както и благоприятното си географско положение.

Достъпът до свободната търговия на пазара на ЕС отваря още по-големи възможности за продуктите на Косово. Вече почти десетилетие Европейският съюз предоставя безмитен достъп за всички продукти на Косово с някои ограничени изключения (например говеждо и захар). Търговските отношения между Косово и Европейския съюз са асиметрични, а продуктите на ЕС навлизат на косовския пазар при тарифния режим на най-облагодетелстваната нация. Би било полезно за Косово да има споразумение за свободна търговия с Европейския съюз, тъй като настоящото споразумение не позволява на Косово да влиза в диагонални споразумения с други държави от ЦЕФТА.

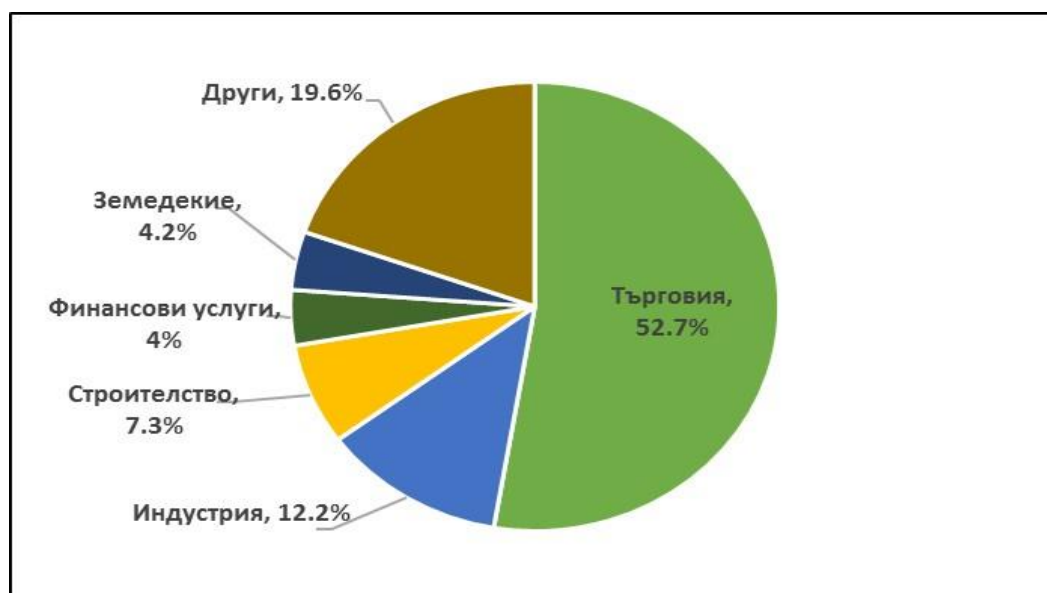
II.1.3. Финансова среда

През 2016 г. финансовата система се отличава с разрастване на дейността, особено в банковия и пенсионния сектор. Общата стойност на активите във финансовата система на Косово достигна 5.39 милиарда евро през 2016 г., което означава годишен ръст от 10%. През 2016 г. активите в банковия сектор нарастват със 7.4 %, като достигат сумата 3.64 милиарда евро. В рамките на активите на банковия

сектор общата сума на отпуснатите кредити от търговските банки е повишена 10.4 %, достигайки 2.23 милиарда евро. За същия период общата сума на депозитите в банковия сектор на Косово достига 2.90 милиарда евро, което означава годишен ръст от 7.2 %.

Към декември 2016 г. кредитирането на всички сектори на икономиката бележи ръст, с изключение на селското стопанство и финансовите услуги, които се характеризират с намаление (0.3% и 39.5%). Земеделието и финансовите услуги са с най-нисък дял на заемите по икономически сектори (фигура 5). Годишно увеличение на кредитирането, което си струва да се отбележи, е в строителството и енергийния сектор (3,5% и 6,6%).

Фигура 5 Дял на заемите по икономически сектори

Източник: Central Bank of Kosovo

Средният лихвен процент по кредитите за предприятията намалява до 6.8% от 7.4% през декември 2015 г. Лихвените проценти по инвестиционни и неинвестиционни кредити продължават да показват низходяща тенденция. Лихвените проценти във всички сектори на икономиката отбелязват спад, някои с по-ускорени темпове, като „други сектори” и „сектора на услугите”, за разлика от селското стопанство и промишлеността.

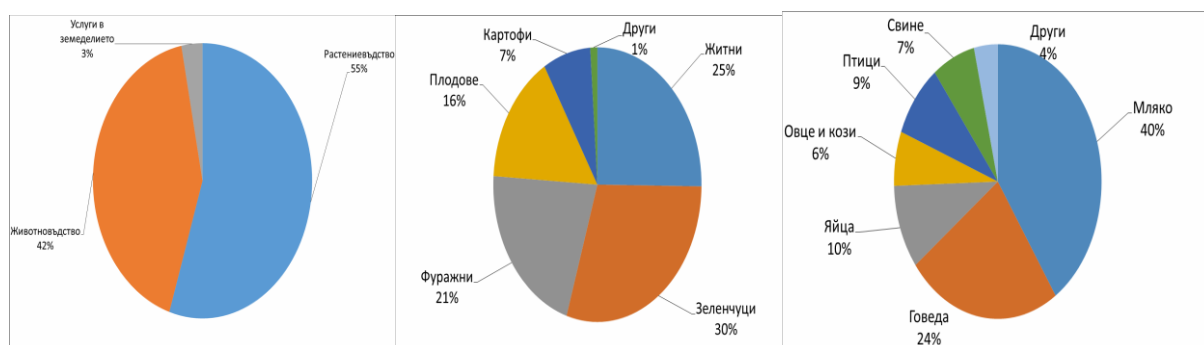
Показателите за стабилността на банковия сектор свидетелстват за укрепване на капитализацията, като показателят за достатъчност на капитала достигна 19 % при 17.8 % през предишната година. Също така уязвимостта на банковия сектор от

кредитния риск е намалена в резултат на спада в дела на лошите кредити спрямо общата сума на кредитите до 4.9 %. Това ниво е определено по-ниско на фона на останалите страни от Западните Балкани. Ликвидността на банковия сектор продължава да поддържа устойчиво равнище, въпреки отчетения спад, поради ускореното увеличение на кредитирането.

II.2. Анализ на бизнес средата в аграрния сектор

Основната селскостопанска продукция в Косово е сравнително равномерно разпределена между животновъдството и растениевъдството, които представляват съответно 42% и 54.9% от общата селскостопанска продукция през 2016 г. (Фигура 6). Селскостопанските услуги представляват 3.1% от общата селскостопанска продукция през 2016 г.

Фигура 6 Земеделско производство, в т.ч. растениевъдно и животновъдно, 2016

Изт.: Economic Accounts for Agriculture 2016, KAS

Градинарството представлява по-малко от 30% от общия добив. Косово все още е голям вносител на говеждо месо, мляко, домати, яйца и други, но има нарастващ потенциал за заместване на вноса и увеличаване износа на плодове и зеленчуци в съседни страни, основани на евтина работна ръка и благоприятни агроклиматични условия за производството на висококачествени плодове и зеленчуци. Най-важните зеленчуци са чушки, картофи, боб (особено като смесена култура с царевица), лук и дини. От трайните насаждения най-голяма е площта на винените лозя, ябълките и сливите.

Площта на зърнените култури през 2016 г. представлява 72% от обработваемата земя. Най-висок е дялът на площите с пшеница и царевица, съответно 66% и 31%, а останалата част е засята с овес, ечемик, ръж и други зърнени култури. Пшеницата и

царевицата са най-важните култури в Косово по отношение на обработваема площ и производство и осигуряват 12,1% от общата селскостопанска продукция. Царевицата служи главно като ротационна култура в сеитбооборота с пшеница и няма реален пазар за царевица; основно се използва като храна за животните. В групата на фуражните култури сеното и люцерната имат най-големите площи и производство. Ечемикът е традиционна култура, която се засажда във всички региони на Косово и се използва за производство на бира и за храна на животните.

Животновъдството е гръбнакът на селското стопанство на Косово и има огромна социална и икономическа значимост. Животинските продукти представляват основен източник на храна и висок относителен дял от производството се използва за препитание. Делът на млякото в общото животновъдно производство е 50%. Говедата заемат най-голямата част от животновъдния сектор, следвани от дребните преживни животни (овце и кози) и най-малко са свинете и птиците (Фигура 6).

По-нататък в този раздел са анализират по-подробно сектор растениевъдство и основните му подсектори: зърнени култури, плодове и зеленчуци, лозарство и винопроизводство, а също и сектор животновъдство и подсекторите: производство на месо, производство на мляко и предаботка на мляко.

II.3. Аграрна политика и подкрепа за сектора

Стратегическите цели пред селското стопанство и развитието на селските райони са хармонизирани с тези на ЕС и могат да бъдат обобщени като осигуряване на стабилно производство на качествена храна на разумни цени и продоволствена сигурност; подкрепа на дребните стопанства, устойчиво управление на ресурсите; повишаване на конкурентоспособността и осигуряване на адекватен жизнен стандарт (доход) за земеделските производители и селското население.

II.3.1. Мерки в селскостопанската политика

Програмата за развитие на селските райони и селските райони (ПРСР) 2014-2020 (MPRRD 2013), средносрочната рамка за разходите 2016-2018 (GoK 2015) и Програмата за икономическа реформа (ERP) 2016-2018 (GoK 2016) определят подробни средносрочни и дългосрочни цели на политиката, основните мерки, инструментите за мониторинг и разходите за изпълнение на политиките.

II.3.2. Структурни мерки за развитие на селските райони

Най-важната мярка в тази група е инвестиционната подкрепа. Структурните мерки и мерките за развитие на селските райони оказват влияние върху: конкурентоспособността, околната среда, по-неблагоприятните райони, опазването на

околната среда, докато подкрепата за селските райони е най-вече в подобряване на инфраструктурата, селския туризъм, селското стопанство и населението.

II.3.3. Общи мерки, свързани със селското стопанство

Налице е подкрепа за обществените услуги в селското стопанство в Косово. Без дългосрочно финансиране е трудно да се очаква да се постигне желаното по-бързо развитие на селското стопанство.

II.3.4. Бюджетна подкрепа за селското стопанство

През последните две години правителството на Косово увеличи чувствително подкрепата на селското стопанство чрез бюджетни средства. От 2015 г. те нарастнаха повече от два пъти като достигнаха над 50 мил. евро годишно.

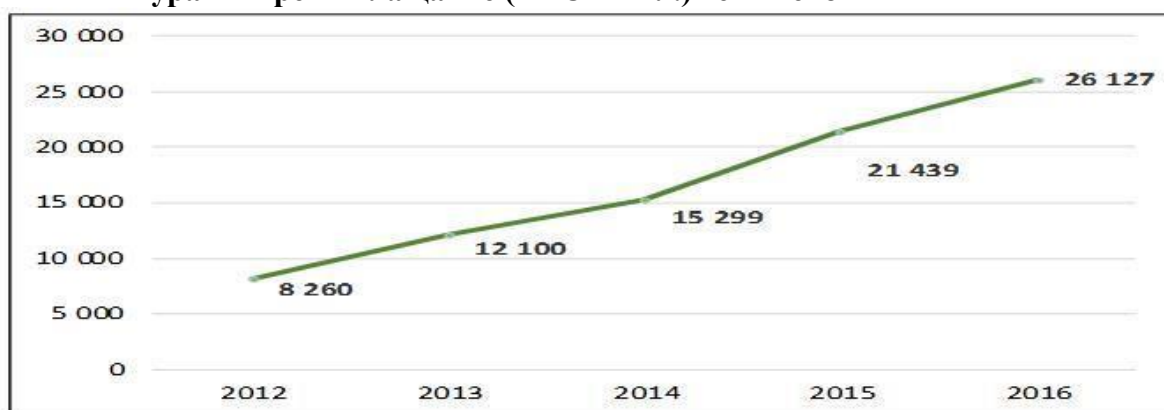
Инвестициите в евро на глава от населението са ниски в сравнение с ЕС, но отбелязват напредък със 127% в сравнение с 2012 г. (таблица 2). Налице е трайна тенденция на нарастване на преките плащания в Косово след 2012 г. (фигура 7).

Таблица 2 Обща бюджетна подкрепа за селското стопанство

	Косово			ЕС 28
	2012	2016	Промяна в % / 2012	
EUR/на глава	12.5	28.4	127%	146
EUR/ha обработваема площ	137	283	106%	432

Източник: Eurostat, [EU agriculture spending, https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-funding/pdf/cap-spending-09-2015_en.pdf]

Фигура 7 Преки плащание (в EUR мил.) 2012-2016

Източник: MAFRD, Green Report 2017

II.3.5. Финансова подкрепа за селското стопанство

Агробизнесът продължава да има нисък достъп до общото банково финансиране със само 4.2% през 2016 г. (0.3 % по-малко от предишната година). Този сектор е най-

слабо кредитираният от финансовите институции на Косово. Един от факторите, който допринася за слабото финансиране е високият лихвен процент за този отрасъл в сравнение с останалите отрасли и в сравнение с останалите страни от региона. През 2016 г. лихвата по кредитите намалява с 1.5 пункта в сравнение с предишната година и с 4.9 пункта в сравнение с 2014 г. и това трябва да е положителен стимул за фермерите.

Агрокредитите са нефункциониращи, поради това, че са много скъпи за фермерите, както от банките, така и от микрофинансиращите организации. Банковата система има консервативен подход към селското стопанство (таблица 3).

Таблица 3 Агрокредити по години

Агрокредити 2010 - 2016	Раздаден и кредити	Брой раздаден и кредити	Сума на раздадени кредити от банки и микрокредитиращи институции/ (€)	Обща сума на раздадени кредити (млн. €)	Срок на погасяване (месец)	Средна лихва по кредита (%)	Дял на агрокредити в сравнение с останалите кредити (%)
2014	14 - 3638	16 360	18 400 - 18 500 000	67.3	13 - 50	9.0 - 26.5	0.7 - 58.
2015	20 - 4270	17 308	31 600 - 29 000 000	81.1	13 - 42	9.3 - 26.6	0.5 - 51.4
2016	9-5008	19 086	25 500 - 17 000 000	81.4	12-42	8.0 - 26.9	0.5 - 60.0
Общо		134 686	2 781.28	461.8			

Източник: MBPZHR (2017), Raporti i gjelbër i Kosovës 2017, Prishtinë, fq. 154, видяно на 26/02/2018, http://www.mbpzhr-ks.net/repository/docs/Raporti_i_Gjelber_2017_Alb_Final.pdf

През 2012 г. е постигнато сътрудничество и споразумение между ЕБВР и Агенцията за кредитно развитие (DCA) чрез USAID и MCCГСР за сваляне на лихвата по кредитите (около 3%), като се гарантира 50% от стойността на селскостопанските кредити. Изграждането на Агенцията за кредитно развитие е положителна стъпка, която улеснява кредитирането на селското стопанство.

II.3.6. Застраховки и риск мениджмънт в селското стопанство

Застраховането е задължителен елемент за управление на риска в модерното селско стопанство, което насърчава аграрния сектор да бъде по-конкурентоспособен като внедрява най-новите технологии в производството, преработката и маркетинга. Ползите от ефективното застраховане се простират и в други сектори, свързани верижно със селското стопанство.

МССГСР подпомага селскостопанските производители чрез създаване на компетентна комисия за проверка на причинените щети от наводнения, градушки и

други природни стихии. Комисията действа от 2011 г. Парадоксът е, че не съществува бюджетно перо за изплащане на обезщетенията. Според данните от Централния департамент за административно обслужване за "природни щети" са изплатени 17 600 € през 2013 г. на 13 фермери, а поради липса на фондове няма изплатени компенсации за 2014 и 2015 г.

II.4. Резултати от анкетно проучване на бизнес средата в Косово

В тази част се прави обобщение чрез таблици и фигури на основните резултати от анкетата, проведена за анализ и оценка на бизнес средата. В първата част от анкетата акцентът е поставен на тенденциите в общото състояние и резултатността на фирмите в селското стопанство, а също постиженията, предизвикателствата, проблемите и очакванията им за бъдещето на бизнеса. Втората част на анкетата се концентрира върху условията и факторите на бизнес средата в земеделието - пазара на труда, данъчните и финансови аспекти. В третата част се дискутира вътрешната и външна бизнес среда на предприятията в селското стопанство и перспективата им в процеса на правене на бизнес в Косово.

II.5. SWOT анализ

Въз основа на резултатите от проведеното научното изследване е направен анализ на външните макро и микро фактори на бизнес средата, който е представен в таблица 4. В следващата таблица 5 е направен SWOT анализ на вътрешните силни и слаби страни, свързани с пазара.

Формулирани са и критичните възможности и заплахи по отношение на конкурентоспособността на аграрния сектор. Дългосрочната конкурентоспособност на Косовската аграрна индустрия и способността ѝ да се възползва от идентифицираните възможности са представени по-долу като възможности за съвпадение със силните страни (таблица 6). В таблица 7 са анализирани критичните заплахи и слабости за дългосрочната пред развитието на аграрния сектор в Косово.

Включената информация в SWOT анализа предлага решения и може да бъде изключително полезна за лицата, вземащи политически решения в селското стопанство, както и за синдикатите в усилията им да си сътрудничат с останалите участници в агро-хранителната верига в агроиндустриалния сектор и сектора на услугите за създаването на нови работни места и дейности, насърчаващи заетостта на младите хора и приноса им в иновации с добавена стойност и вертикалната интеграция в аграрната сфера.

Таблица 4 SWOT анализ на външните макро и микро фактори на околната среда

Външни фактори	Възможности	Заплахи
Демографски / икономически	Добра перспектива в дългосрочен план за бизнес възможностите в световната хранителна индустрия. Нарастващите темпове на потребление. Глобалните потребителски тенденции и развитието на пазара на храните позволяват на местните хранителни компании да предвиждат и изнасят.	Консолидирана индустрия. Консолидацията в рамките на международната хранителна индустрия на ниво търговия на дребно и предлагане прави все по-трудно за компаниите от типа на МСП да имат устойчив бизнес. Липсата на инфраструктура. В Косово липсва подходяща инфраструктура за хранително-вкусовата промишленост с балансирано присъствие на научноизследователски институти, агенции за обществено развитие, мултинационални компании и МСП.
Знанието / технологични	Подсекторът обработени фуражи напоследък има тенденция на растеж. Консумацията на промишлени (технологично) преработени храни нараства в световен мащаб. Технологични решения. Възможности, свързани със здравето, удобството, вкуса, устойчивостта, безопасността, разходите и т.н.	Земеделските производители и хранително-вкусовата промишленост в Косово все още работят с остарели технологии и технологичните иновации са малко. Недостиг на квалифициран персонал и технологични познания.
Политически / правни	Продължаващата устойчива подкрепа за хранително-вкусовата промишленост. Политиката стимулира производството на храни. Подкрепа за иновациите в храните. Политиката стимулира иновациите в хранителната индустрия.	В Косово все още липсва политика в контекста на регулиране на нездравословните храни. Повишаване на натиска от страна на политиката за регулиране на „нездравословни храни“. Въвеждане на европейското законодателство за храни със здравни претенции.
Социални / културни	Води до иновации. Устойчивите храни, здравето и етническите и културните храни предлагат нова перспектива за разработване на новаторски храни. Отворени и съвместни иновации се проявяват по-широко в хранително-вкусовата промишленост.	Не „чужди“ технологии. Консервативното отношение към „чуждестранните“ технологии забавя иновациите. Ослабването на имиджа на храната. Въпреки че затлъстяването и диабетът са само частично свързани с храната, това вреди на имиджа на хранителната индустрия и оказва отрицателно въздействие.
Конкурентни клъстери	Единен регионален клъстер. В Косово има някои национални клъстери за храни (плодове, картофи, бира), но няма други клъстери и регионални дейности, свързани с хранителния клъстер в региона.	Здравословно остаряване / кръг на храните. Конкуренция на бъдещите мрежи (Здравословно остаряване / хранителен кръг) в региона.
Основни клиенти	Доставчици на съ-инновации. Задвижване на иновациите, тъй като те си сътрудничат с доставчици в иновационни проекти.	Прекалено голяма покупателна способност на (консолидираните) компании за търговия на дребно. Краткият жизнен цикъл на продукта е твърде кратък, за да печели от иновативни хранителни продукти.

Таблица 5 SWOT анализ на пазарните възможности /Вътрешни силни и слаби страни

Вътрешни фактори	Възможности	Заплахи
Демографски/ икономически	Предимството на близостта до съседни страни и участие в една и съща инфраструктура за храна. Частично наличен капитал (членски внос и съфинансиране на местно и национално правителство) за финансиране на основна организация и програма	Недостиг на квалифицирани хора. По-малко опит в придобиването на субсидии. Застаряваща работна сила в семейството
Знания / технологични	Контролирана прозрачност Силно приложение и пазарно ноу-хау	Слабо технологично развитие
Организационни	Косово притежава силна идентичност. Иновативна среда	Малък размер Хомогенна
Политически / законови	Ясен дневен ред за агро индустрията Стратегически съюзи	Лобираща сила
Социални / културни	Земеделски стопани / предприемачи Фокус върху производството	Ограничени активи Краткосрочен фокус

Таблица 6 SWOT на критичните възможности и силните страни

Фактори	Възможности	Силните страни
Демографска/ икономичен	Нарастваща тенденция на потребление	Регионално тясно разположени
Знанието/ технологична	Растително обработени храни	Силно приложение и познаване на пазара
Политически/ законен	Подкрепа за иновациите в храните	Регионални и междурегионални съюзи
Социална/ културното	Отворена и съвместна иновация	Земеделски стопани / предприемачи, МСП
Конкурентни кълъстери	Хранителната промишленост на Косово, обхванати от кълъстери	Ясно предложение
Основни клиенти	Доставчици на съ-иновации	Кратък жизнен цикъл на продукта

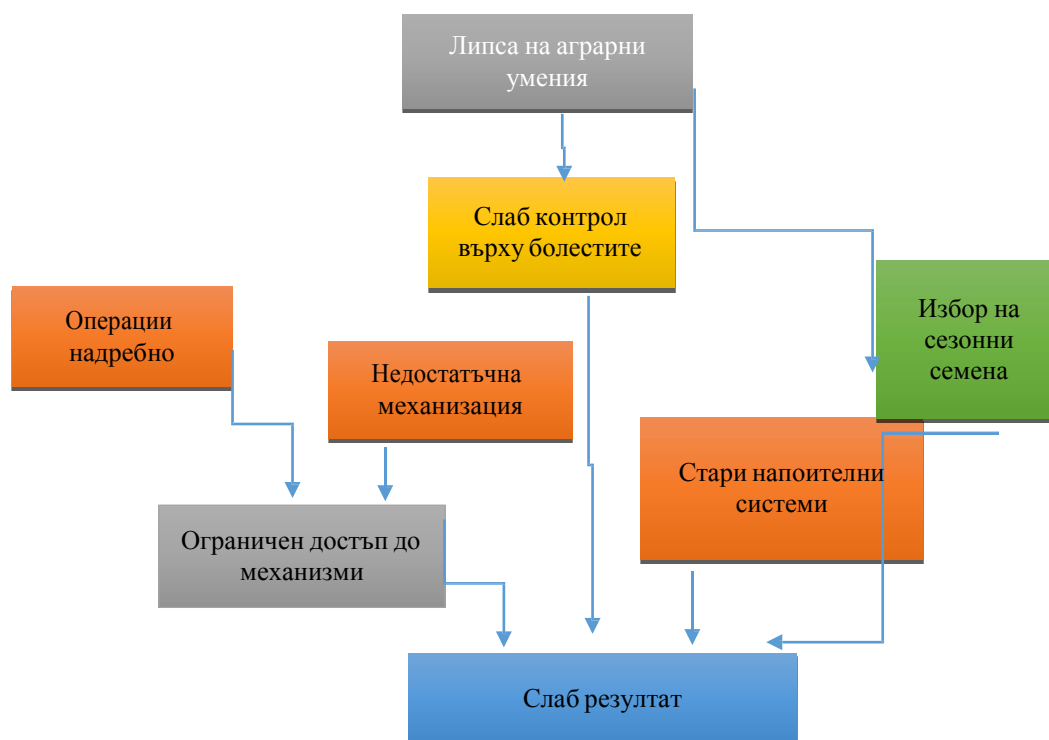
Таблица 7 SWOT анализ на критичните заплахи и слабости

Фактори	Заплахи	Слаби страни
Демографски / икономически	Липса на инфраструктура	Недостиг на квалифицирани хора
Знание / технологични	Излезли от употреба технологии	Малко технологични разработки
Организационни	Конкурентни мрежи	Хомогенни и малки
Политически / правни	Повишаване на приоритетите и законодателството	Лобираща сила
Социални / културни	Слабости в представяне на хранителните продукти	Краткосрочен бизнес фокус

Трета глава: ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА АДАПТИРАНЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТРУКТУРИ КЪМ БИЗНЕС СРЕДАТА И НЕЙНОТО ПОДОБРЯВАНЕ

Важността на селското стопанство за националната икономика на Р. Косово изисква целенасочени мерки и подобряване на бизнес средата чрез подходящи стратегии и политики. Те ще доведат до подобряването на икономическите резултати и ефективността от производствената дейност и постигане на по-високи нива на конкурентоспособност. Ще нарастнат и доходите на земеделските производители, което ще направи земеделието и селските райони по-привлекателни за населението. Възможностите за по-добра бизнес средата в селското стопанство се детерминират от редица фактори. Изследването на тези фактори е базата за формулиране на важни изводи и заключения относно реалното състояние на производствената система и земеделския сектор и възможности и препоръки за подобряване на средата, особено в контекста на стремежа и желанието за членство в ЕС.

Фигура 8 Основни пречки, водещи до ниска производителност

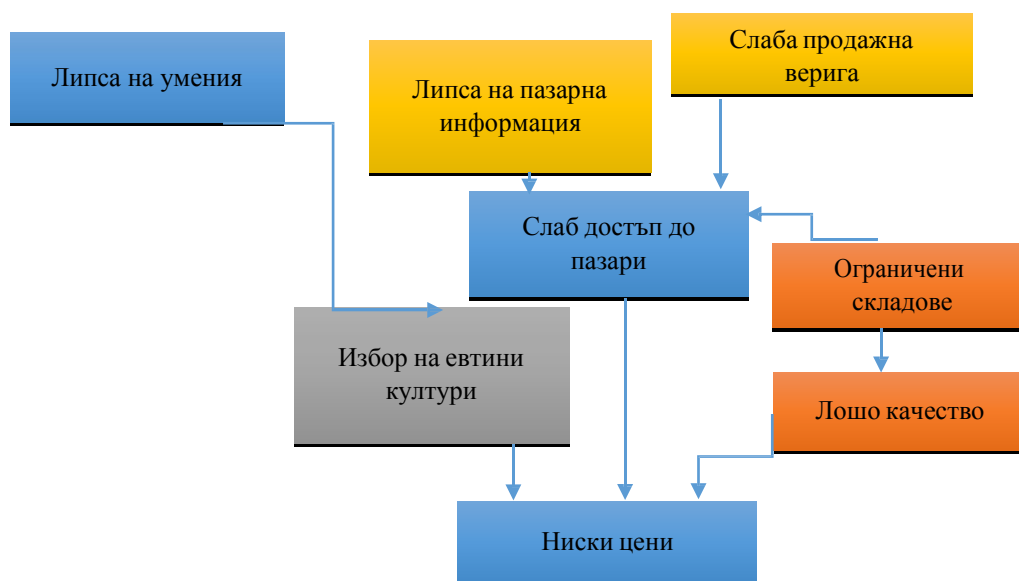

Източник: Собствено изследване

Някои от основните предизвикателства и проблеми на бизнес средата са анализирани на база за анкетата, проведена в 250 предприятия, която обобщава установените пречки и взаимовръзките между тях. Препятствията са разнообразни с различна степен на сложеност и взаимосвързаност. Основните пречки са анализирани по-долу, като са групирани по въздействието им върху един от трите общи проблема: ниска производителност (фигура 8), ниски цени и високи разходи.

Ниските цени на аграрните стоки са следствие от липсата на пазарни умения и информация (фигура 9). Косовските земеделци трудно излизат на вътрешния и външния пазар, така че да могат да се ориентират по-твърдо към комерсиален тип производство. Селскостопанската верига на добавената стойност е слабо развита, а между производителите и купувачите има много малко контакти. Преработвателите и търговците на едро предпочитат да работят с вносители, които гарантират еднородно качество на продуктите в необходимото количество.

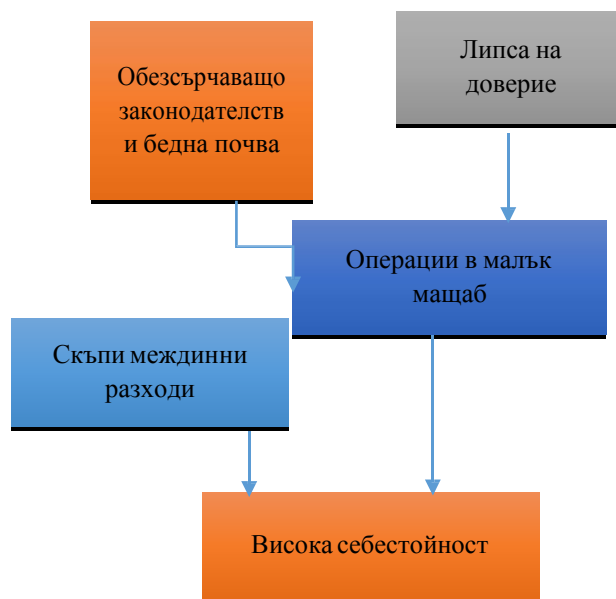
Фигура 9 Основни бариери, които водят до ниски цени

Източник: Собствено изследване

Междинните разходи за потребление са високи, а малкият размер на операциите повишава себестойността на продукцията (фигура 10). По-голямата част от селскостопанската земя в Косово е раздробена и фрагментирана.

Фигура 10 Основни пречки, които водят до високи разходи

Източник: Собствено изследване

Изследването групира пречките в селското стопанство в осем категории:

- a. **Финансови пречки:** цена на финансирането, инкасиране на дълговете и скъпи междинни разходи за производството;
- b. **Бариери, свързани със сивата икономика:** корупция, избягване на данъчното облагане, неформален сектор и корупционни плащания;
- c. **Фискални бариери:** данъчна ставка, митнически такси;
- d. **Законови пречки:** обезкуражаващо законодателство;
- e. **Институционални пречки:** процедури по лицензиране;
- f. **Пречки, свързани с предприятието и работната сила:** обезпечаване на суровини, ограничен потенциал на предприятието, управленски умения, умения и образование на работниците, селекция на култури с ниска пазарна цена;
- g. **Инфраструктурни бариери:** телекомуникации, транспорт, селскостопанска инфраструктура;
- h. **Други бариери:** малък пазар (малко търсене), неплодородна земя

III.1. Преодоляване на финансовите пречки за развитие

Резултатите от проучването открояват финансирането като най-сериозната бариера пред аграрния сектор в Косово и за разрешаването ѝ се предлага:

- Създаване на функционална кадастралната система. Това ще направи по-малко проблематично използването на ипотечни гаранции по кредитите.
- Подобряване условията за отпускане на кредити в агросектора. Например, намаляване на лихвените проценти по кредитите от страна на търговските банки в Косово.
- Усъвършенстването на законодателните рамки и премахването на административните пречки пред откриването на фирми.
- Въпреки че наблюдаваме спад в интензитета на някои основни бариери като цената на финансирането през годините тя беше с най-открояваща се трудност за фирмите в Косово.

III.2. Борба със сивата икономика

Сивата икономика също е сред най-сериозни пречки пред агробизнеса в Косово и пред държавата като цяло.

- Незаконните промени в предназначението на селскостопанската земя остават основна пречка пред развитието на селското стопанство и ефективното прилагане на Закона за териториалното устройство. Няма точна информация колко обработваема земя губи Косово годишно, нито пък има план за действие или стратегия, която да се справи с тези незаконни изменения. Консолидационните проекти с цел повишаване на икономическата устойчивост на селскостопанската собственост и обучението на фермерите са предпоставка за устойчивото развитие на селскостопанския сектор. В него липсва също план за напояването.
- Слабите връзки между производителя и преработвателната индустрия и липсата на формални споразумения между тях способстват за създаване на несигурност у фермерите за това къде ще продадат продукцията си. Сивият пазар способства за развитие на нелоялна конкуренция между производителите, а също върху качеството на продаваните продукти, тъй като част от тях не подлежат на никакъв контрол. Цялостното неприлагане на стандартите за безопасност и качество води до трудности при достъпа на фермерите до пазара. Достигането на тази цел е много важно и е част от всички предприети мерки в плана за развитие на селските райони.
- Корупцията е един от най-сериозните проблеми на Косово. Проектите на местната политика не са достатъчно ефективни за предотвратяването ѝ, затова тя е станала обикновено явление в бизнеса и във всички области на косовската икономика.

- Бизнес средата за агробизнеса се характеризира с високо равнище на неформални операции и това пречи на новите, редовни и иновативни фирми да се разрастват и да създават нови работни места, като оперират в условията на справедлива конкуренция. Нещо повече, създамата се ситуация изпраща предупредителни сигнали към чуждите инвеститори, като ги демотивира да инвестират в Косово.

- Агробизнесът в Косово се сблъсква с корупция в публичната сфера по различни проблеми като митнически проверки, разрешително за строеж, трудов инспекторат, такси и други. Повечето от фирмите решават проблемите си като плащат подкуп, въпреки че може и да ги принуждават понякога. Подкупите са „неофициалните данъци“, наложени на фирмите и следователно допълнителна тежест за тяхното развитие.

- Корупцията в Косово е доста разпространена и във възприемането на гражданите, тъй като Индексът за възприемане на корупцията (CPI) оценява Косово с 36 точки през 2016 г. (0-най-корумпирана, 100 – най-некорумпирана), като я подрежда на 95-то място от 176 страни, включени в докладите на Transparency International. Косово е по-зле в класирането от Македония (90), Черна гора (64), Сърбия (72) и Албания (83).

- Въпреки че липсват данни за сиви явления в големите предприятия, тяхното сътрудничество с политиците и услугите, които им правят представляват една от най-големите пречки за малките фирми, тъй като с покровителството на политиците може да внесеш стоки и услуги без никакво мито, като елиминираш конкуренцията на малките предприятия чрез ниските цени. Тази форма на корупция е доста разпространена в отношенията на големите фирми с правителствените кръгове.

- Друго притеснение са редовните подкупи, които трябва да се плащат. Въпреки че данните в този аспект може да не са реални поради страх от публичност, смятаме, че голяма част от МСП в Косово са засегнати от този тип явления.

- През декември 2015 г. Косово създаде модерен механизъм за наказателно преследване в случаите с корупция на високо ниво, като мерките предвиждат и конфискуване на имуществото.

III.3. Оптимизиране на фискалната политика

- Независимо, че средната данъчна ставка е по-ниска от всички балкански страни (около 10%), равнището на данъчно избягване е сред най-високите (39.5%).

Други източници на задължения включват цената на отчетите, бюрократичните разходи, разходите за разглеждане.

- Косово ориентира одитната си стратегия за финансов контрол основно към големите фирми, така че да събере максимални приходи от дейността на ограничения ресурс инспектори. Подобна стратегия може би води до това, че истинските нарушители така и не биват инспектирани.

- Равенството при финансовите проверки или поне усещането за липса на дискриминация чрез еднакво третиране би повишило положителното възприемане на действията на данъчната администрация.

- Моралът, религията, обществените норми и другите етични ценности са в ядрото на всяка фискална система. Здравословното отношение между тези, които плащат данъците и тези, които харчат данъците, създава атмосфера, чиито основен стремеж няма да бъде как да не си плати данъците и ще оздрави още повече взаимоотношенията между тях и бизнес средата.

III.4. Законови пречки

- Селскостопанските фирми не виждат проблем в законите, прилагането им и функционирането на съдебната система. Това може да се обясни с започналото прилагане на арбитража от Икономическата палата на Косово и Американската икономическа палата в Косово.

- Липсва система за управление на данните, която да се използва за подобряване ефективността и прозрачността на съдебната система като цяло и по-специално на търговските съдилища.

III.4. Институционална среда

- Привеждане в действие на програмата за надзор на болестите и фитосанитарния контрол, включително системата за ранно предупреждение за болести с карантина сред растенията. МССГСР и Агенцията по храните и ветеринарството трябва да развият капацитета си и да планират предотвратяване на влизането и разпространението на вредителите и болестите по растенията.

- Въвеждане на по-голяма прозрачност при планирането и изразходването на фондовете в селското стопанство, включително процедурите по кандидатстването за грантове и надзора за изпълнение на плащанията. Недостигът на персонал продължава да пречат правилното протичане на кандидатстването за грантове и надзора за

изпълнение на плащанията. Като цяло трябва да се подобрят прозрачността и планирането на помощта в селското стопанство.

- Откриването на интегрирани административни центрове като 'one-stop shop' в 26 общини на Косово, които са упълномощени в най-кратък срок да регистрират фирми и да издават данъчен номер.
- Премахването на условието за минимален капитал и таксата за регистриране на фирми, премахването на валидирането на разрешителното при проектите за строеж, създаването на нотариална система, която облекчава процедурите по покупко-продажбите и регистрацията на сделките

III.6. Демографска политика

Бариерите, свързани с предприятието и работната сила са сред най-малко сериозните, посочени от интервюираните фирми.

- Според фирмите, мениджърските умения и образованието на работниците не представляват особен проблем за тях.
- Един от основните проблеми в тази категория е равнището на съответствие на учебните планове на университетите и колежаите с нуждите на пазара. В резултат на това фирмите трудно си намират работници, които да извършват конкретни задачи, особено на позиции, които изискват високо професионално равнище.

III.7. Инфраструктура

Инфраструктурните аспекти като цяло се възприемат като дребни затруднения от анкетираните аграрни фирми. Освен пречката „селскостопанска инфраструктура“, която е с по-голяма тежест, останалите бариери като „транспорт“ и „телекомуникация“ са с по-малка. Снабдяването с електрическа енергия е подобро доста през последните години.

III.8. Други мерки

В тази група са отчетени факторите: малък пазар и неплодородна земя. Незадоволителното търсене на аграрни продукти, е оценено като най-сериозната бариера пред развитието на агробизнеса. Причината е намалената покупателна способност на потребителите. Друга причина може да е стесненият асортимент на местните продукти и услуги (Indep, 2016). Трета причина, която засилва влиянието си, е търговският дефицит, като през 2016 г. той е 2.5 милиарда евро (ASK, 2017).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящата дисертация прави оценка на бизнес средата за развитие на аграрния сектор на Косово и търси възможности за нейното подобряване. Макар да констатира чувствително подобрене през последното десетилетие, изследването откри редица спънки в бизнес средата, които групира в осем категории:

Финансови пречки. Финансовите пречки се възприемат като едни от най-сериозните от интервюираните предприятия. Както беше посочено по-горе, „високата цена на финансите“ се оказва най-проблемната пречка в списъка на пречки, най-вече поради високите лихвени проценти, налагани от финансовите институции. Другите пречки са свързани с достъпа до финансиране и процента на задлъжнялост.

Неформални пречки. Неформалните пречки също са сред най-сериозните бариери, които трябва да преодоляват предприятията. От трите изследвани бариери в тази група „корупцията“ и „нелоялната конкуренция“ се нареждат сред първите пет най-съществени пречки. Тяхното значително отрицателно въздействие върху бизнеса остава почти непроменено. Не се наблюдават различия по икономически региони.

Фискални пречки. Фискалните бариери са умерени предизвикателства пред фирмите и включват „високите данъчни ставки“, „високите митнически тарифи, тежкото регулиране на търговията“ и „неефективната данъчна администрация“.

Правни пречки. „Неефективността на съдебната система“ се счита за много проблематична бариера, докато „неблагоприятното трудово законодателство“ и „нарушенията на договорите от страна на клиенти или доставчици“ се възприемат като по-малко сериозни от бизнеса. Въпреки факта, че интензивността на тези бариери не се е променила много през последните четири години, се очаква те да бъдат по-малко актуални в бъдеще. Съдебната система се възприема като ненадеждна и незадоволителна.

Косовските съдилища не са достатъчно функционални, за да гарантират сигурността на собствеността и изпълнението на договорите, които са от решаващо значение за инвестициите, търговията и цялостния растеж на частния сектор. Обвиненията са основно към търговския съд, тъй като той е основната институция, отговорна за разрешаване на икономически и търговски спорове между юридическите лица. Доклад, изготвен от Държавния департамент на САЩ (2013), потвърждава тези слабости. В сравнение с настоящия период очакванията на интервюираните фирми за правната среда през следващите четири години изглеждат много по-позитивни. Това

отчасти се дължи на факта, че наскоро създаденият търговски арбитраж започна да се използва широко от бизнеса като заместител на съдилищата.

Институционални пречки. Открояват се две институционални бариери: от една страна, „липсата на държавни субсидии“ се възприема като една от най-сериозните бариери, докато „неефективното лицензиране на бизнеса и бизнес разрешителните са “сред най-малко сериозните“. Държавната подкрепа се подобрява умерено от 2009 г. до момента и се очаква това да продължи през следващите години.

Пречки, свързани с работната ръка. Бариерите, свързани с работната сила са сред най-малко сериозните в настоящия период. Забележителна характеристика на тази група пречки е, че „липсата на мотивация за труд“ леко се влошава от 2009 до 2013 г., вместо да се подобрява, както е случаят с други групи бариери. Резултатите от проучването показват, че бизнесът в Косово изглежда е по-слабо загрижен от „липсата на образовани и квалифицирани работници“ на пазара на труда. Въпреки това, тази бариера се възприема като по-малко интензивна от интервюираните предприятия. Може да се очаква тя да е с по-висока интензивност, при условие че нашите образователни институции са слаби и следователно не могат да подготвят на нужното ниво обучаваните. Въпреки това изглежда, че косовските предприятия все още са на равнището, на което са им необходими преобладаващо нискоквалифицирани работници. Пречките пред земеделските предприятия, свързани с работната сила са с малка тежест на настоящия етап от тяхното развитие.

Инфраструктурни пречки. Инфраструктурните бариери се възприемат като много малки пречки пред МСП в Косово през текущия период. Отличителна черта на тази група от пречки е, че в сравнение с 2009 г. „липсата на достатъчно енергия“ и „недостатъчната транспортна инфраструктура“ са отбелязали най-голямо подобрение.

Други бариери „Малкият размер на пазара“ се възприема като сериозна спънка пред развитието на МСП в аграрния сектор на Косово. Констатира се също, че пречките, свързани с „престъпността, кражбите и безредиците“ са оказали отрицателно въздействие върху бизнеса в Косово през последните години.

ПРЕПОРЪКИ

Въз основа на събраните данни и техният анализ могат да се направят някои препоръки, които предоставят възможности за адаптиране на земеделските структури към бизнес средата и нейното подобряване.

Относно финансовите бариери:

- Функционализиране на кадастралната система. Това ще направи изпълнението на заложените обезпечения и ипотeki по-малко проблематични.
- Централната банка на Косово да облекчи критериите си за лицензиране на нови финансови институции. Навлизането на нови играчи във финансовия сектор най-вероятно ще намали лихвените проценти, поради по-голямата конкуренция.
- Правителството на Косово, НПО, университетите и другите компетентни институции да предлагат обучение по финансова грамотност за косовските предприемачи. Това ще увеличи шансовете за успешен бизнес.
- Създаване на банка за развитие, която да вкара в обръщение натрупания от приватизационния процес капитал и така да стимулира растежа на косовските МСП.
- Правителството да работи за намаляване на общия риск за бизнес средата чрез подобряване на съдилищата, справяне с неформалността, избягване на двойното счетоводство и др.

Относно на неформалните бариери:

- Правителството да работи за изграждане на по-ефективен данъчен инспекторат. То трябва да гарантира, че този орган функционира по прозрачен и отговорен начин. Това ще избегне предубеденото отношение към някои предприятия, което води до нелоялна конкуренция и неформалност като цяло.
- Правителството на Косово да приеме и наложи сериозни антикорупционни политики. Това би могло да намали укриването на данъци, както чрез увеличаване на доброволното плащане на данъците, така и чрез по-добро изпълнение на механизмите за прилагане на тези политики.
- Правителството да създаде финансов полицейски орган, който да се бори с укриването на данъци и други практики, свързани с неформалните пречки.

- Правителството да подобри връзката между събраните и изразходваните приходи. Това ще доведе до положителни реакции на данъкоплатците към правителството и отговорните институции и ще стимулира събираемостта.
- Данъчната администрация да увеличи санкциите за фирмите, които не зачитат закона. Това ще намали вероятността фирмите да решат да работят, неспазвайки законодателството.
- Укривачите на данъци, измамниците и корумпираните служители трябва да бъдат оповестявани публично, което ще укрепи моралните ценности като инструмент за подобряване на събираемостта.

Относно фискалните бариери:

- Правителството да намали данъчната тежест, не непременно чрез намаляване на данъчните ставки, а чрез намаляване на допълнителните разходи, свързани с плащането на данъци, като например разходи за отчитане, бюрократични разходи и др. Някои от тези разходи създават възможности за корупционно поведение от страна на служителите.
- Косовските институции да работят повече за хармонизиране на своите продукти/услуги с международните стандарти. Хармонизирането на стандартите ще улесни потока на стоки и услуги между Косово и други страни.

Относно правните бариери:

- Правителството и неправителствените организации, които се занимават с правовата държава, да се ангажират в по-голяма степен с кампании за повишаване на осведомеността относно създадения наскоро в Косово търговски арбитраж и други възможности за медиация.
- Да се увеличи броя на съдиите, за да се съкрати времето за обработване на делата и да се повиши ефективността на съдебната система.
- Осигуряване на по-добри условия за работа, заплати за съдиите и други ресурси, необходими за съдилищата (например достатъчен брой съдебни зали и др.).
- Да се разработят системи за управление на данните, които могат да се използват за подобряване на ефективността, прозрачността и отчетността на съдебната система, особено на търговския съд. Системата да позволява проследяване и наблюдение на бизнес случаи и друга информация и данни.

Относно бариерите, свързани с работната сила:

- Университетите в Косово (публични и частни) да работят за съобразяване на техните учебни програми с нуждите на пазара, тъй като има голямо несъответствие между тях.
- Да се създаде добре развита система за професионално образование и обучение, тъй като сегашната не съответства на пазарните потребности.
- Правителството и неправителствените организации, които се занимават с трудови права, следва да осигурят обучение на собствениците или мениджърите за важността на мотивацията на заетите, тъй като липсата на мотивация пречи на бизнеса.

Относно институционалните бариери:

- Правителството на Косово да разработи схеми за безвъзмездни помощи/субсидии, за да насърчи развитието на сектори с висок потенциал за растеж като селското стопанство. Освен това, то следва да защитава онези местни предприятия, които могат да се конкурират с бизнеса на страните вносителки, които се възползват от държавните субсидии.
- Правителството да създаде инвестиционни схеми по сектори, брой служители и обороти.

Относно отношенията между бизнеса и институциите, свързани с услугите, откритостта и финансовата подкрепа на общините:

- Да се въведе обучение на служителите на общините, за да станат по-отзивчиви към нуждите на бизнеса. Освен това общинските служители, които работят с бизнеса, трябва да бъдат редовно оценявани, за да се гарантира, че те изпълняват поставените задачи правилно и своевременно.
- Създаване на по-приобщаващи общини, които правят бизнес политики като в този процес се включи и бизнеса.
- Отваряне на офиси за МСП, в т.ч.: инвестиционни офиси, съставени от експерти, които ежегодно да оценяват пазара на Косово, да определят сектори с висок потенциал за растеж и да изготвят проекти на бизнеса. По този начин общините ще станат по-активни в подпомагането и развитието на сектора.

Относно финансовата подкрепа, предоставена от правителството:

- Правителството да разработи стратегия за инвестиционна политика, както други страни на Балканите. Тя следва да бъде разработена отдолу-нагоре като всеобхватна рамка, която взема предвид мненията на предприятията, политиците и академичните среди. От тази стратегия могат да се изготвят координирани програми за подкрепа за страната.
- Правителството и Министерството на търговията и промишлеността да създадат схеми за стимулиране на инвестициите, които да подкрепят финансово определени дейности на компаниите, които планират да направят големи инвестиции. Освен това, те трябва да предоставят субсидии в зависимост от броя на създадените работни места.

Относно услугите на Агенцията за развитие на земеделието и селските райони (RDA) и нейната подкрепа за икономическия растеж:

- Да се популяризира повече ролята на Агенцията пред бизнеса, тъй като голям брой предприятия не знаят за ползите, които могат да извлекат от тази агенция. Представянията могат да бъдат чрез различни медийни канали, включително социални медии.

RDA да насочи дейностите си към проблемите на бизнеса. Преките връзки с бизнеса ще доведат до по-осезаеми резултати в сравнение с връзките, опосредствани чрез публичните институции.

ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Научно-теоретични приноси:

- Въз основа на задълбочен литературен преглед е адаптиран методичен подход за анализ на бизнес средата в аграрния сектор на Косово.
- Изведени са възможности за подобряване на бизнес средата в аграрния сектор в следните направления: финанси, сива икономика, фискална политика, законови пречки, институционална среда, демографска политика, инфраструктура, други.

Практико-приложни приноси:

- Направен е анализ на основни фактори на макросредата (политически, икономически и финансови), влияещи косвено върху аграрния сектор в Косово.
- Анализирана е бизнес средата в сектор растениевъдство и основните му подсектори, а също и в сектор животновъдство и основните му подсектори.
- Изследвани са аграрната политика и подпомагането, финансовата подкрепа на селското стопанство, застраховките и риск мениджмънта в аграрния сектор.
- Разработен е SWOT анализ на аграрните структури, на външните макро и микро фактори на бизнес средата.
- Резултатите от анализа могат да се използват от институциите, вземащите решения и работещите в сектора и могат да улеснят и подпомогнат чувствително тяхната работа.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Loku A., N. Loku, (2016). Privatising Socially Owned Enterprises, The Case of Kosovo, [Asian Economic and Financial Review](http://www.conscientiabeam.com/pdf-files/eco/3/AEFR-2016-6(5)-261-276.pdf), Vol. 6, issue 5, 261-276, ([http://www.conscientiabeam.com/pdf-files/eco/3/AEFR-2016-6\(5\)-261-276.pdf](http://www.conscientiabeam.com/pdf-files/eco/3/AEFR-2016-6(5)-261-276.pdf)) – 5 точки.
2. Zimeri Z., N. Loku (2016), The dynamics of the movement of passengers and tourists at the main border corridor 8, between republic of Macedonia and Albania, Eight International Scientific Conference (8-10.04.2016 Bulgaria), Knowledge without Borders- International Journal Scientific Papers Vol.12.2, p.175-180, ISSN 1857-92. – 5 точки.
3. Loku A., N. Loku (2016), Multinational Corporations Development Int. Journal of Engineering Research and Applications, ISSN: 2248-9622, Vol.6, Issue 3, (Part-4) March 2016, pp.74-83, www.ijera.com/papers/Vol6_issue3/Part%20-%204/M06030407483.pdf – 5 точки.
4. Loku N., A. Terstena, G. Deda, (2017), Globalization and Multinational Corporations Impact in International Trade, Conference of Knowledge – International Journal, Budva, Montenegro, 25-28 May, Vol. 17. 2. p. 919-930. – 3.33 точки.
5. Terstena A., G. Deda, N. Loku, S. Miladinovski, I. Korubin, (2017). Business environment in Kosovo, Conference of Knowledge – International Journal, Budva, Montenegro, 25-28 May, Vol. 17. 2., p. 887-898. – 2 точки.
6. Mustafa A., N. Loku, A. Loku, (2017). Enterprenurship and challenges of SMEs development in transitional countries: case of Kosovo, Thirteenth International Scientific Conference – THE TEACHER OF THE FUTURE, 25-28.5.2017, Budva, Montenegro, 899-908. – 3.33 точки.
7. Loku A., N. Baftiu, N. Loku, (2017). Competition and SMEs Front Informal Economy Case of Kosovo, Academic Journal of Business, Administration, Law and social Sciences (AJBALS) – July 2017. – 3.33 точки.
8. Deda G, N. Loku, A. Terstena. (2017), The Impact of Fiscalization and Reimbursement in Decrease level of Informal Economy and Fiscal Evasion, Conference of Knowledge – International Journal, Budva, Montenegro, 25-28 May, Vol. 17. 2. p. 867-875. – 3.33 точки.

ASSESSMENT OF THE BUSINESS ENVIRONMENT FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SECTOR IN THE REPUBLIC OF KOSOVO

Nadire Loku

SUMMARY

The current research is rooted in the utmost importance of the business environment for the prosperity of agriculture and related industries and the inability of Kosovo to realize its potential in the field of agrarian production. The problems that are being addressed and the search for solutions in theoretical, methodological and practical terms make the study not only relevant but also necessary.

The main research point of the present study is that the favorable business environment and the stability and predictability of the external macro environment positively influence the agrarian sector and create prerequisites for its future development.

Objective of the dissertation: To explore, identify, analyze and evaluate the characteristics and the main aspects of the agro-business environment in Kosovo, on the basis of which opportunities for its improvement can be identified, allowing the potential of the sector and the related sectors and activities to be expanded.

Tasks of the study:

- Studying the theoretical aspects of business environment research;
- Clarifying the peculiarities of the business environment in the agrarian sector;
- Selecting a methodical approach and tools for collecting, processing and analyzing information;
- Analysing the conditions and factors of the business environment in the agrarian sector;
- Identifying opportunities for development of the agrarian sector;
- Identifying the challenges that are detrimental to the development of the agrarian sector;
- Developing recommendations to overcome challenges and create prerequisites for a more stable business environment.

Subject of the study: is the external macro and micro environment in which the agrarian sector operates in RKosovo.

Subject of the survey: are the factors of the macro and micro environment for the development of the agrarian sector.

Methods of research: The main methodical approach applied in the study is abstract-logical. Analytical methods, synthesis, induction and deduction are used. The dissertation also utilizes comparative, monographic, survey and statistical methods of research. The method of comparison is applied in the theoretical analysis of literary sources as well as in the search for production and institutional analogues of the agro-business environment in Kosovo and Bulgaria.

Sources of information: The information on which the study is based is from centralized sources (Eurostat, FAO, FADN, Kosovo-Agency-of-Statistics, etc.) and from decentralized sources (interviews and survey).

Structure of the dissertation: The dissertation contains an introduction, three chapters, a conclusion, recommendations, an application: a questionnaire, a list of used literature and a total volume of 202 pages. The first chapter clarifies the theoretical-methodological aspects of the business environment and the main features of the external business environment. The peculiarities of the business environment in agriculture are examined. An adapted methodical approach to analyzing the business environment in Kosovo's agrarian sector is proposed. Chapter two analyzes the business environment for the development of the agrarian sector in Kosovo in the following directions: (1) the macroeconomic foundations of the business environment; (2) analysis of the agrarian sector; (3) analysis of agrarian policy and support for the sector; (4) survey results; (5) SWOT analysis. The third chapter presents opportunities for improving the business environment in the Kosovo agrarian sector. Key obstacles have been put forward and solutions are proposed to address them in the following directions: (1) financial barriers; (2) informal; (3) fiscal; (4) legal; (5) labor force; (6) institutional. Conclusions and recommendations have been formulated to overcome identified obstacles and build a more friendly environment.